

CĂLĂTORI ITALIENI DESPRE SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ DIN SECOLUL AL XIX-LEA

RALUCA TOMI

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Nicolae Iorga mărturisea că se simțea solidar cu „acea vastă umanitate risipită pretutindeni, acel eter uman umplând toate spațiile în care oricine își lasă partea oricât de mică”¹. Înțelegem astfel nevoia istoricului de a iniția o nouă linie de cercetare, aceea a relatărilor lăsate moștenire de către călătorii străini ce au poposit în diferite perioade în spațiul românesc. Iorga elogia astfel viziunea comparatistă pe care numai acest gen narativ de factură specială o putea oferi: „un călător este mai adesea preferabil unui cronicar după cum autorul unei scrisori particulare este preferabil redactorului unui document oficial. Ori, există anumite stări de spirit într-o societate care nu pot fi observate decât punând în raport un reprezentant al acestei societăți cu o altă lume”². Astfel, cel căruia îi apărea în 1898 lucrarea *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre* a continuat această trudnică inițiativă prin voluminoasa *Istorie a românilor prin călători*, scoasă în două ediții, și tot el a trasat la 1 aprilie 1937, cu prilejul întemeierii Institutului de Istorie Universală, programul de cercetare care urma să cuprindă: „o cercetare metodică a tuturor încercărilor de Istorie Universală, care s-au făcut în timpul din urmă, materialul fiind adunat de mine în biblioteca dăruită Institutului, printr-o trudă de o viață întreagă. În al doilea rând, inventarierea cuprinsului tuturor călătoriilor, care cuprind știri de o bogăție extraordinară, pe care istoria nu le întrebuințează, pentru că ele sunt cu totul pierdute într-o expunere de caracter personal sau literar”³. Pe urmele sale, cercetătorii Institutului au adunat într-un corpus de zece volume, coordonat de distinsa Maria Holban, relatările călătorilor străini din secolul al XIV-lea până la 1800, ultimul volum apărând în 2001. De atunci au mai fost editate, în seria nouă a colecției coordonată de Paul Cernovodeanu și Daniela Bușă, încă cinci volume, ce prefigurează apariția altora, punând astfel la dispoziția istoricilor, dar și a publicului iubitor de istorie, relațiile de călătorie din secolul al XIX-lea.

¹ Nicolae Iorga, *Români și străini*, Vălenii de Munte, 1909, p. 5.

² Idem, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, p. 5–6.

³ Idem, *Cuvântare la deschiderea Institutului de Istorie Universală*, București, 1937, p. 2.

Conștienți de faptul că nu vom putea prezenta în totalitate relațiile călătorilor italieni, care au tranzitat sau au poposit din cauze diferite pe teritoriul românesc în secolul al XIX-lea, ne-am oprit la 17 dintre ei. Felice Caronni (1809)⁴, Giuseppe Maria Molajoni (1822)⁵, Lorenzo Valerio (1835)⁶, Bartolomeo Geymet (1838)⁷, Domenico Zanelli (1842)⁸, Giorgio Smancini (1843)⁹, Francesco Mathieu (1849)¹⁰, Francesco Nardi (1852)¹¹, Marcantonio Canini (1857 – 1859)¹², Arturo Graf (1864 – 1873)¹³, Napoleone Caix (1879)¹⁴, Eduardo Gioia (1875)¹⁵, Giuseppe Grabinski¹⁶, Bruto Amante (1884)¹⁷, Vincenzo Vanutelli (1884, 1886)¹⁸, Roberto Fava (1893)¹⁹, Angelo de Gubernatis (1897)²⁰. Pornind de la definiția dată călătorului din *Introducerea generală* la vol. I din seria de *Călători străini*, și

⁴ Vezi Felice Caronni, *Caronni in Dacia. Mie Osservazioni locali, nazionali, regionali, antiquarie sui Valachi specialmente e Zingari transilvani, la mirabile analogia della lingua valacca coll'italiana, la nessuna della zingara colle altre conosciute; con un rapporto su le miniere piu ricche di quel Principato*, relatare tradusă în *Călători străini despre țările române* (de aici înainte *Călători străini...*), serie nouă, editor Paul Cernovodeanu, vol. I, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 562–606.

⁵ Vezi Dimitrie Găzdaru, *Una relazione manoscritta italiana sulla rivoluzione di Tudor Vladimirescu*, în „Diplomatarium Italicum. Documenti Raccolti Negli Archivi Italiani”, Roma, III, 1934, p. 240–273.

⁶ Vezi Lorenzo Valerio. *Carteggio (1825–1865)*, vol. I (1825–1841), Torino, Einaudi, 1991, tradus în *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, editor Daniela Bușă, București, 2006, p. 336–346.

⁷ Vezi Bartolomeo Geymet, *Aperçu sur les Principautés de Moldavie et de Valachie*, tradus în *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 732–747.

⁸ Vezi Domenico Zanelli, *Relazione sulla Moldavia e sulla Valachia*, Roma, 1842, tradusă parțial de Alexandru Marcu sub titlul *Un alt abate italian la noi în țară. Domenico Zanelli și relațiunea sa din 1841*, în „Analele Dobrogei”, IV, nr. 2, 1932, p. 157–176.

⁹ Vezi Giorgio Smancini, *Scorsa piacevole in Grecia, Egitto, Turchia sul Danubio e da Vienna alla Lombardia*, Milano, 1844, p. 131–146.

¹⁰ Vezi Raluca Tomi, *Un raport consular inedit despre revoluția română de la 1848 – 1849*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, XVII, 2004, p. 77–101.

¹¹ Vezi Francesco Nardi, *Ricordi di un viaggio in Oriente di Monseignor Francesco Nardi pubblicati per le felice nozze del Conte Cesare Meniconi Braceschi, guardia nobile di Sua Santità colla contessa Maddalena Savorgnan di Brazza*, Roma, 1866.

¹² Vezi Marco Antonio Canini, *Vingt ans d'exil*, Paris, 1869.

¹³ Vezi Dimitrie Bodin, *Precizări privitoare la legăturile lui Arturo Graf cu românii*, în „Revista istorică română”, vol. V–VI, 1935–1936, p. 191–218.

¹⁴ Vezi Napoleone Caix, *I romeni e le stirpi latine*, în „Nuova Antologia di Scienze, Lettere ed Arti”, anno XIII, 1878, fasc. VII, p. 509–521.

¹⁵ Vezi Eduardo Gioia, *Lettre à M. Minghetti president du Conseil Roi d'Italie sur les conventions commerciales avec la Roumanie*, Roma, 1875.

¹⁶ Vezi Giuseppe Grabinski, *Dall'Italia a Costantinopoli*, Roma, 1889.

¹⁷ Vezi Bruto Amante, *La Romania illustrata. Ricordi di viaggio*, Roma, 1888.

¹⁸ Vezi Vincenzo Vannutelli, *Le rive del Danubio*, Roma, 1885.

¹⁹ Vezi Roberto Fava, *Amintiri din țările române*, București, 1898.

²⁰ Vezi Angelo De Gubernatis, *La Roumanie et les Roumains. Impressions de voyage et d'études*, Florence, 1898.

anume „persoană care a stat câtva timp sau a trecut cu un prilej oarecare prin țările române și a lăsat o mărturie despre cele văzute acolo”, am considerat necesar să prezint mărturiile unor călători de profesii diferite: publiciști, oameni de știință – arheologi, numismați, geologi, filologi, economiști –, misionari catolici, consuli sarzi, scriitori sau simpli voiajori. Am optat pentru prezentarea problematică a materialului, pentru a surprinde evoluția societății românești, fiind conștientă că nu pot epuiza toate aspectele acesteia.

Prima impresie consemnată în scrierile de călătorie se referea de obicei la relieful variat al spațiului românesc. Bartolomeo Geymet, viceconsul sard la Galați în perioada 1837–1843, scria despre „câmpiile nesfârșite” întâlnite în partea estică a Moldovei până la București²¹. Aceleași întinderi triste, monotone le întâlnim și în relatarea lui Francesco Nardi, preot catolic, ce a peregrinat în 1852 prin zona de șes a Munteniei și sudul Moldovei. Acesta scria că partea pitorească a țărilor era cea muntoasă, unde Carpații împăduriți adăposteau peste 200 de mănăstiri bogate și ospitaliere, un adevărat paradis terestru pentru călători și săracii locului²². Giorgio Smancini, simplul voiajor, care fascinat de mirajul călătoriilor, vizitase Grecia, Egiptul, Imperiul otoman, se întorcea în 1843 în patrie urmând o cale diferită, și anume călătoria pe Dunăre de la Cernavodă la Viena, era cuprins de sentimente contradictorii: plictiseală în fața „câmpiilor imense, fără niciun arbore”, a lacurilor și mlaștinilor dobrogene, și încântare în fața maiestosei și sălbătice Dunări de la Porțile de Fier: „eu care eram un admirator al superbelor cataracte ale Nilului, găseam că Porțile de Fier este un loc neobișnuit, magic”²³. Torinezul Lorenzo Valerio, om de afaceri, publicist – inițiator și colaborator la *Il Subalpino*, *Letture popolari*, la *Concordia* etc. –, deputat de stânga în parlamentul subalpin, trecea în 1835 prin Banat, Transilvania, Moldova, Bucovina, Basarabia. Dacă Basarabia l-a deziluzionat datorită brutalității și corupției vameșilor ruși, a sărăciei și a ținuturilor pustii, ce-i transmiteau o stare de dezolantă tristețe, Transilvania i s-a părut o oază de civilizație și bun gust, iar Bucovina l-a uimit prin frumusețea pădurilor și a bogățiilor sale²⁴.

Drumurile și mijloacele de transport sunt subiecte constante ale relatărilor de călătorie. Asemenea tuturor călătorilor occidentali, cei italieni erau uimiți de absența drumurilor pe uscat. Geymet scria în raportul său consular numit *Aperçu sur les Principautés de Moldavie et de Valachie*: „nu există deloc șosele. Trăsurile, căruțele își aleg drumul pe acolo unde terenul prezintă mai puține asperități și parcurg astfel nestingherite câmpuri, măracinișuri, pășuni”²⁵. Dacă Lorenzo Valerio se arăta încântat de drumul parcurs prin Banat, „cuibărit într-un car de fân, cu un valah drept vizitiu”²⁶, Geymet amintea despre calvarul unui drum în căruța poștei, devenită simbol al civilizației românești prin celebra scriere a lui Eugène

²¹ Vezi Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 732.

²² Vezi Francesco Nardi, *op. cit.*, p. 30.

²³ Giorgio Smancini, *op. cit.*, p. 132, 134.

²⁴ Vezi Lorenzo Valerio, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 338, 339.

²⁵ Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 732.

²⁶ Lorenzo Valerio, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 335.

Bellanger, *Le Kerutza*. Iată cum descria Geymet o călătorie cu poștalionul: „nu de puține ori aceste căruțe se strică pe drum și câteodată poștalionii își pierd călătoria pe drum, iar lipsa acestora nu se observă decât la popas, pentru că zelul surugiiilor este atât de rapid, iar strigătele prin care își îndeamnă caii atât de frecvente, că toate eforturile călătorului de a se face auzit sunt inutile”. Marco Antonio Canini, revoluționar venețian, garibaldin, publicist, unul dintre cei mai buni cunoscători ai lumii balcanice, descria în cartea sa de amintiri, *Vingt ans d'exil*, apărută în 1869, plimbarea cu o astfel de căruță drept o aventură plină de farmec și pericol, mai ales în zilele geroase de iarnă, prin codrii înghețați, unde liniștea era întreruptă de urletele înfricoșătoare ale lupilor²⁷. Vincenzo Vannutelli, călugărul dominican, ajuns în 1900 cardinal, unul dintre cei mai buni cunoscători ai ortodoxiei, care a făcut două călătorii în România în deceniul al nouălea, povestea plin de umor un episod mai puțin fericit despre căruța poștei: „Aici pentru călătorie se folosesc anumite căruțe care seamănă cu niște vapoare... și de obicei sunt trase de trei cai sau de catări împodobiți cu clopoței sau talângi, încât ai crede că trece o procesiune. Acestea au un mare neajuns: cine stă în căruță nu poate vorbi decât răcnind, pentru că altfel nu se aud decât clopoței”²⁸.

Un alt traseu, pe care italienii îl alegeau pentru a ajunge în principate și, mai departe, la Constantinopol, era călătoria pe Dunăre, cu vapoarele societății austriece. Două relatări sunt elocvente în acest sens. Cea a lui Giorgio Smancini, care făcea drumul de la Constantinopol la Viena, și cea a lui Francesco Nardi, care făcea ruta în sens invers. În prima variantă, călătorul debarca la Constanța și făcea drumul până la Cernavodă cu trăsurile puse la dispoziție de societatea de vapoare austriacă. De la Cernavodă se urcau pe unul din vapoarele austriece și navigau până la Schela Cladovei, unde datorită cursului sinuos, îngustat și plin de stânci periculoase, care făceau imposibilă trecerea piroscafului, călătorii erau nevoiți să se îmbarce în ambarcațiuni, care erau trase de boi în contra curentului. Ajunși la Orșova erau controlați în carantină și apoi vizitau băile de la Mehadia. De la Orșova până la Drencova drumul de nouă ore era făcut în trăsură²⁹. Ajunși aici se reîmbarcau și își continuau drumul spre Buda și Viena. Francesco Nardi a venit de la Viena pe Dunăre și s-a îndreptat spre Constantinopol. În 1852 călătorii nu mai coborau de pe vas între Orșova și Cladova, însă manevrele făcute de marinari erau încă periculoase. Nardi nu a mai făcut nici drumul în trăsură de la Cernavodă la Constanța, pentru că se suspendase traseul. A coborât în Brăila, de aici a mers pe uscat până la Galați, și pe brațul Sulina, a ajuns la Marea Neagră. Drumul parcurs i-a dat ocazia lui Nardi de a aminti despre proiectele unui canal Dunăre–Marea Neagră, care ar fi ușurat navigația mărfurilor și a pasagerilor pe fluviu. Călătorul italian a sesizat și intenția Rusiei de a descuraja transportul fluvial prin neglijarea curățării brațului Sulina, singurul braț navigabil al Dunării. Rusia dorea să-și protejeze astfel orașele-porturi maritime în dauna celor românești, dunărene³⁰.

²⁷ Vezi Marco Antonio Canini, *op. cit.*, p. 155–156.

²⁸ Vincenzo Vannutelli, *op. cit.*, p. 272–273.

²⁹ Vezi Giorgio Smancini, *op. cit.*, p. 131–146.

³⁰ Vezi Francesco Nardi, *op. cit.*, p. 42–43.

Relatările de călătorie ne informează despre economia principatelor extracarpătice și a Transilvaniei. Geymet, viceconsulul sard din Galați, a cărui principală misiune, pe lângă cea de a proteja interesele concetățenilor săi, era de a strânge informații pentru întreprinzătorii din peninsulă, relatează despre calitatea deosebită a solului, bogăția grânelor de toate felurile, a viței de vie. Tot el remarcă însă lipsa de interes a locuitorilor față de cultivarea rațională a pământului: „cultivarea pământului este foarte neglijată, două treimi din aceste ținuturi sunt necultivate și lăsate pradă naturii, care lucrează mai mult decât omul”³¹. Același lucru era sesizat și de abatele Domenico Zanelli, care în scurta sa *Relazione sulla Moldavia e sulla Valachia*, din 1842, scria despre rodnicia solului dar și despre lipsa forței de muncă, problemă care putea fi rezolvată în concepția sa prin colonizări³². O altă percepție o avea Felice Caronni, arheologul-numismat, care în 1809 îl însoțea pe arhiducele Maximilian într-o vizită de studii prin Banat și Transilvania. După ce își exprima regretul că românii nu se preocupau de îngrășarea naturală a pământului, remarcă și el bogăția holdelor de grâu, porumb, orz, ovăz, cânepă, floarea soarelui, pomii fructiferi – pruni, duzi –, cultivarea tutunului, despre a cărui tehnică primitivă de prelucrare scria: „M-am uitat cu băgare de seamă la metoda folosită pentru pregătirea frunzelor de tutun și aceasta consta numai din a le ține spânzurate pe sfori la aer până ce erau destul de uscate și apoi le puneau împărțite ordonat în legături (pachete) la presă sub vreo piatră sau sub vreo cărămidă, livră cu livră. Apoi sunt duse la târg în legături care nu se vând cu mai mult de zece până la doisprezece bani pentru o livră de 18 uncii”³³.

Creșterea vitelor era a doua îndeletnicire practică de românii de pe ambele versante ale Carpaților. Dacă Geymet scria despre numeroasele „turme de oi și de cornute, ce parcurg în libertate aceste pustietăți” și era impresionat de vigoarea cailor moldovenești, mici, dar foarte iuți³⁴, Caronni povestea încântat despre rasele de armăsari și cai buni de ham din Banat și despre bivoli albi, care se găseau în gospodăriile de aici³⁵.

Absența manufacturilor, a marilor întreprinderi industriale era înlocuită de micile ateliere meșteșugărești. Geymet scria despre acestea ca fiind proprietatea exclusiv a străinilor³⁶. Caronni, în schimb, sesiza îndemânarea deosebită a românilor, care deprindeau repede orice tip de meșteșug. Relata despre obiceiul țărăncilor de a țese pânze din lână, pe care apoi le colorau cu mult simț estetic³⁷. Spre deosebire de economia principatelor extracarpătice, aceea a Banatului și a Transilvaniei avea sectorul mineritului foarte dezvoltat, autoritățile imperiale ocupându-se intens de exploatarea minereurilor din această zonă, cunoscută pentru bogățiile sale încă din antichitate. Caronni descria cu minuțiozitate vizita sa la

³¹ Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 733.

³² Vezi Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 160.

³³ Felice Caronni, *Călători străini...*, vol. I, serie nouă, p. 570–571.

³⁴ Vezi Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 733.

³⁵ Vezi Felice Caronni, *Călători străini...*, vol. I, serie nouă p. 600.

³⁶ Vezi Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă p. 741.

³⁷ Vezi Felice Caronni, *Călători străini...*, vol. I, serie nouă, p. 574.

minele de aur de la Turda, din bazinul Zlatnei, din localitatea Certeju. Sunt relatate diferitele metode de exploatare a aurului și povestea despre strângerea metalului prețios din apa din localitatea Cărpiniș, unde țăranii și țiganii: „Îl adună cu mâna în mai multe gropi pe care apoi îl usucă pentru a scoate materia care s-a dus la fund și o spală, aruncând-o de mai multe ori pe o masă lată de trei picioare și înaltă de patru sau cinci, care e acoperită cu o blană și așezată aproape vertical pentru ca atunci când se varsă apa auriferă, să se prindă particulele de aur sub formă de nisip și firicele”³⁸.

Un capitol aparține în viața economică îl constituia comerțul. Geymet amintea bogățiile principatelor, care erau exportate: grâne, lână, animale, seuri și grăsimi, ceara pură, brânzeturi. Tot el era cel care scria și despre mărfurile importate: „fără industrie, fără fabrici de orice fel, această populație își aduce din străinătate toate țesăturile, obiectele de lux, toate articolele fabricate” și anume stofe, încălțăminte, trăsuri din Austria și alte state germane, fier din Anglia și Rusia, porțelan și vinuri din Rusia. Amintea autorităților din Torino și despre noile oportunități deschise comerțului sard odată cu libertatea comerțului, înscrisă în Tratatul de la Adrianopol. În condițiile în care vasele sarde soseau în număr din ce în ce mai mare în porturile dunărene, surclasând o mare putere cum era Franța, viceconsulul sard descria posibilitățile de intensificare a legăturilor economice dintre Piemont și principate.

În a doua jumătate a secolului, informațiile despre dezvoltarea economică a spațiului românesc sunt numeroase. În agricultură se înmulțesc inițiativele de modernizare. Ideea lui Canini, de a se crea un sistem de irigații în Câmpia Română asemănător celei din Lombardia, a fost preluată de guvernul italian, care l-a trimis pe inginerul Eduardo Gioia pentru a studia această posibilitate. Gioia, unul dintre discipolii lui Ferdinand Lesseps, scria *Lettere a Marco Minghetti sur les conventions commerciales avec la Roumanie* (1875), în care descria posibilitățile economice ale României, pe care o percepea drept „o proiecție a Italiei în Orient”³⁹. Bruto Amante, filoromân ca și tatăl său, Errico Amante, descria în cartea sa *La Romania illustrata*, apărută în 1888, rod al călătoriei din 1884–1885, culturile agricole ale României, la care adăuga bogăția podgoriilor și a pădurilor⁴⁰.

Cei doi călători aminteau de asemenea despre noile așezăminte industriale apărute: fabrici de săpun și lumânări, tăbăcării, fabrici de brânzeturi, rafinării de zahăr, pescării, distilerii, amănuntele descrierilor fiind preluate din statisticile oficiale. Companiile străine deveneau interesate de o altă bogăție, petrolul. Din însărcinarea unei companii britanice, Giovanni Cappellini, unul dintre cei mai cunoscuți geologi italieni, făcea în anii 1864–1865 două expediții științifice pe valea Prahovei, despre care amintea în lucrarea sa *Ricordi*⁴¹.

³⁸ *Ibidem*, p. 586–599.

³⁹ Eduardo Gioia, *op. cit.*, p. 6.

⁴⁰ Vezi Bruto Amante, *op. cit.*, p. 154–155.

⁴¹ Vezi Giovanni Capellini, *Ricordi*, vol. II, Bologna, 1914, p. 114; vezi și Claudio Isopescu, *Il primo lavoro scientifico sul petrolio romeno*, în „Rassegna Italo-Romena”, vol. XIX, 1941, p. 4–12.

Modernizarea căilor de comunicație a fost surprinsă de toți călătorii din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea: Amante, Gioia, Angelo de Gubernatis. Ultimul, ilustru filolog, orientalist, prieten al Dorei d'Istria, admirator al culturii românești, a vizitat România în primăvara lui 1897. El descria admirativ lucrările de cai ferate și în special podul construit de Anghel Saligny, minune a tehnicii din acele timpuri. Tot el scria și despre necesitatea construirii unui canal fluvial între Cernavodă și Constanța, „pentru a favoriza un comerț internațional între Europa, India, China și Japonia”⁴².

Perspectivile economice ale spațiului românesc interesau guvernele Italiei. Dacă Gioia arăta necesitatea încheierii unei convenții comerciale italo-române, încă în 1875, înainte de cucerirea independenței, după acest eveniment, prin înglobarea Dobrogei la statul român și deschiderea comerțului maritim, mirajul românesc devenea mult mai accentuat pentru Roma. Toți călătorii de la sfârșitul secolului al XIX-lea subliniau importanța scăzută pe care Italia o deținea în comerțul extern al României, locul al optulea, și posibilitățile intensificării acestor relații.

Date statistice despre populația principatelor găsim la majoritatea călătorilor italieni. Ne vom opri mai mult la considerațiile lor privitoare la etniile întâlnite aici. Cele mai numeroase informații sunt cele despre români. Geymet scria: „moldoveanul și munteanul formează fondul acestei populații, care își trage obârșia din romani. Populația de la câmpie este exclusiv românească, este o rasă care are trăsături italiene. În ceea ce privește fizionomia, în Italia ea nu va trece drept străină”⁴³, iar Nardi relata despre „valahii care au o nuanță măslinie, ochi vioi, trăsături specific latine”⁴⁴. Mai multe amănunte ne-au rămas de la Caronni, care îi descria astfel pe românii din Transilvania: „Înfățișarea lor este mai mult chipeșă, atât ca înălțime cât și ca proporții. Poartă părul lung, pe care despărțindu-l pe frunte, îl lasă să cadă pe umeri. Poartă mustață, își rad barba până la 50 de ani impliniți, iar de la acea vârstă nu mai aproprie briciul de ea, dimpotrivă; dintre femei foarte puține izbutesc să aibă o înfățișare frumoasă. Nici printre bărbați nici printre femei nu se găsesc (afară de câte un caz extrem de rar) schilozi sau șchiopi, căci metoda pretutindeni adoptată la creșterea copiilor îi păzește de obișnuitele urmări dezastruoase ale înfășatului supărător... Țăranii sunt obișnuiți să rabde gerul și căldura, să se culce în casă pe scândura goală sau pe pământul gol la câmp, să înfrunte ploaia și zăpada numai cu o manteluță în spinare; ei ajung să aibă o sănătate foarte zdravănă, zămislesc mulți copii și ajung, mai ales la munte, la o vârstă înaintată, fără să vădească vreo scădere vizibilă”. Robustețea bărbaților se asemena cu rezistența femeilor, care numai la câteva ore după ce nășteau se apucau de muncile câmpului și ale gospodăriei însoțite pretutindeni de copii⁴⁵.

⁴² Angelo De Gubernatis, *op. cit.*, p. 147–148.

⁴³ Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, serie nouă, vol. III, p. 733.

⁴⁴ Francesco Nardi, *op. cit.*, p. 25.

⁴⁵ Vezi Felice Caronni, *Călători străini...*, serie nouă, vol. I, p. 564, 576.

Trăsăturile fizice erau completate de cele morale. În general, italienii, oameni activi, plini de inițiativă, nu înțelegeau apatia țăranilor români, pe care îi considerau „necivilizați, încăpățânați”, superstițioși. Zanelli scria despre obiceiul țăranilor de a atârna șerpilor morți de copaci, ca să nu învie de nouă ori și credința lor că berzele sunt păsări sfinte⁴⁶, iar Caronni descria comportamentul țăranilor în legătură cu superstițiile legate de strigoi: „Pe vremea faimoasă a strigoilor, românii, ca și poporul de rând din Polonia și Ungaria, s-au lăsat zăpăciți de o superstiție atât de grosolană încât în mintea lor exaltată își închipuiau că văd reînviind umbrele prietenilor lor sau și mai rău, pe ale dușmanilor lor, despre care credeau că vin să le sugă sângele din vine, din răz bunare sau să-i chinuiască în alt chip și erau încredințați că nu pot alunga chipul din jurul lor decât dezgropând cadavrele adevărate spre a le nimici, străpungându-le pieptul până la rinichi cu mai multe lovituri de pumnal. Absurditatea, mania, cruzimea au fost boli de nevindecat multă vreme și care au făcut foarte multe victime”⁴⁷. Însă același Caronni scria și despre simțul dreptății, ospitalitatea, iscusința, simțul estetic deosebit, toate calități ale românilor întâlnite în Transilvania⁴⁸. Calitățile țăranilor erau sesizate de Amante, care scria în lucrarea sa despre îmbinarea neobișnuită de curaj, entuziasm și fatalism a moldovenilor, însă nu uita să descrie ospitalitatea desăvârșită a acestora⁴⁹.

Pe lângă români, în principate erau menționați de călătorii italieni grecii, maghiarii, polonezii, evreii, italienii (majoritatea dintre aceștia stabiliți în marile orașe sau porturi). O situație aparte o aveau Țigarii, robi ai statului sau ai particularilor. Despre concetățenii stabiliți pe aceste meleaguri, informațiile sunt furnizate de cea mai mare parte a călătorilor italieni. Episcopul Maria Giuseppe Molajoni, vicarul apostolic ce păstora destinele catolicilor din Bulgaria, Serbia și Țara Românească, scria în 1822 despre vizita pe care o făcuse în mijlocul unei colonii de tăietori de lemne din peninsula, stabiliți temporar lângă Sibiu⁵⁰; Geymet dădea amănunte despre înflorirea caselor comerciale sarde din Galați și Brăila, în special despre cea fondată de genovezii Pedemonte⁵¹, care timp de cincisprezece ani a dominat comerțul cu cereale de la gurile Dunării. Spre sfârșitul secolului, italienii stabiliți temporar sau definitiv în România deveneau numeroși. Amante și De Gubernatis se arătau impresionați de colonia italiană din București și aminteau în lucrările lor figurile lui Luigi Cazzavillan, Francesco și Clelia Bruzzesi⁵². Ei scriau și despre existența Societății Italiene de Ajutor Mutual.

⁴⁶ Vezi Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 165.

⁴⁷ Felice Caronni, *Călători străini...*, vol. I, serie nouă, p. 569.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 556.

⁴⁹ Vezi Bruto Amante, *op. cit.*, p. 76–77.

⁵⁰ Vezi Dimitrie Găzdaru, *op. cit.*, p. 253.

⁵¹ Vezi Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 743.

⁵² Vezi Bruto Amante, *op. cit.*, p. 167 – 168; De Gubernatis, *op. cit.*, p. 20–22.

Despre evrei, Geymet amintea că erau „majoritatea originari din Polonia și din Germania și se aflau sub protectorat austriac⁵³. Aveau școli și sinagogi. Problema evreiască va fi amplu dezbătută în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când statul român se va vedea confruntat cu o impresionantă campanie europeană drept reacție la controversatul articol 7 din Constituția de la 1866. În relatările călătorilor italieni se deosebesc două opinii. Bruto Amante, Giuseppe Grabinsky, Roberto Fava au încercat să argumenteze favorabil legislația adoptată de statul român, iar Canini a căutat să o combată, susținând pozițiile Alianței Universale Israelite. De remarcat că opiniile sunt susținute în studii consacrate problemei evrești. Canini scria în 1879, *La verità sulla questione degli israeliti in Rumania*, iar Roberto Fava, cunoscut publicist italian, apărător al cauzei memorandiștilor din Transilvania, scria, în 1898, *Gli ebrei in Romania*. Susținătorii statului român aduceau în discuție numărul mare al evreilor care se stabiliseră în principate, în special în Moldova, în deceniile al patrulea și al șaptelea ale secolului al XIX-lea. Amante scria despre 270 000 evrei, cei mai mulți aflați în Moldova, cu deosebire în Iași și Botoșani⁵⁴; Fava dădea un număr de 300 000⁵⁵. Cei doi argumentau pe baza toleranței religioase că în România problema israelită nu a avut niciodată conotații religioase. Amante își lua argumentele din unele articole apărute în presa franceză, în care se sublinia că în toate țările europene problema acordării drepturilor civile și politice evreilor a fost rezolvată gradat, în timp⁵⁶. La rândul său Fava își baza afirmația referitoare la toleranța religioasă a românilor pe documentele prezentate de V. A. Urechea în volumul VIII al *Istoriei românilor*⁵⁷. Numărul mare al evreilor stabiliți în principate, evrei de condiție modestă, veniți cea mai mare parte a lor din Polonia și Rusia, și care se deosebeau de cei stabiliți în Occident prin grad de cultură, profesii, avere, impunea societății românești măsuri de apărare, de protecție economică în primul rând. Naturalizarea individuală a evreilor, fapt aprobat în 1879, în urma presiunilor marilor puteri europene la Congresul de la Berlin, era în concepția lui Fava un lucru înțelept. El excludea principiul naturalizării în masă⁵⁸. O poziție net antievreiască a avut-o Giuseppe Grabinsky, călător prin Balcani în 1888, care considera prezența israeliților, drept un factor disturbator în economia și structura socială a României⁵⁹. Canini s-a manifestat încă din 1869 ca un apărător al cauzei evreilor. A susținut că prin spiritul lor întreprinzător, ambiție, putere de muncă, evreii au substituit absența clasei de mijloc în societatea românească⁶⁰. În studiul său, apărut în 1879, apăra

⁵³ Vezi Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 739.

⁵⁴ Vezi Bruto Amante, *op. cit.*, p. 191.

⁵⁵ Vezi Roberto Fava, *Gli ebrei in Romania*, Roma, 1898, p. 25.

⁵⁶ Vezi Bruto Amante, *op. cit.*, p. 194–197.

⁵⁷ Vezi Roberto Fava, *op. cit.*, p. 12–14.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 27–29.

⁵⁹ Vezi Giuseppe Grabinsky, *op. cit.*, p. 126–127.

⁶⁰ Vezi Marco Antonio Canini, *op. cit.*, p. 159.

evreii din România în numele principiilor drepturilor și libertăților cetățenești, arătându-se uimit și șocat de faptul că legislația împotriva acestora a fost susținută și de către liderii liberali, care înscriseră în proclamația de la Islaz din 1848 emanciparea israeliților⁶¹.

Țigani erau o populație care a intrigat prin originea, limba, obiceiurile și statutul lor social pe toți călătorii străini, indiferent de originea lor, iar o serie de iluștrii oameni de știință și politicieni din epocă au scris despre ei: Paul Bataillard, J.A. Vaillant, abatele Giuseppe Mezzofanti, Mihail Kogălniceanu. În percepția călătorilor italieni asupra țiganilor se disting în general două poziții. Prima deplângea starea de degradare morală, statutul social injust (robia) și căuta să sublinieze acele trăsături care-i transformau pe țigani în figuri misterioase, romantice; cea de-a doua critica imoralitatea acestora, lipsa de credință, traiul indecent. Lorenzo Valerio în 1835 asista stupefiat la o afacere între boierii moldoveni, care s-a încheiat cu oferirea în dar a unei perechi de robi „marfă ce se află aici la mare preț și care se vinde la greutate”⁶². Marc Antonio Canini descria în amintirile sale popasul într-o insulă dunăreană locuită exclusiv de țigani. Aceștia erau țigani lingurari. Venețianul a fost impresionat de căpetenia țiganilor, „un om foarte frumos, de treizeci și trei de ani, cu fruntea înaltă, cu trăsături nobile, cu ochi mari, negri” care l-a primit cu multă ospitalitate. Astfel a putut să observe vrednicia țiganilor, care lucrau toată ziua așezați în fața caselor lor, nestânjeniți de străinii care se minunau de lipsa oricărui sentiment de pudoare în condițiile în care majoritatea erau îmbrăcați sumar. Canini încheia în accente romantice descrierea țiganilor: „popor misterios, plin de talent, de aptitudini muzicale... Amestec uimitor de elemente angelice cu cele demonice”⁶³. Abatele Zanelli se dovedea a fi un cunoscător al triburilor țigănești, deoarece îi amintea pe aurari, ursari, lingurari, însă critica cu asprime lipsa de credință a țiganilor și comportamentul lor indecent de a se expune fără rușine în fața trecătorilor⁶⁴. Un capitol însemnat din relatarea lui Caronni era dedicat țiganilor din Transilvania. Aceștia, în număr destul de mare, erau de cele mai multe ori necredincioși, simulând aderența la religia majorității. Trăiau în afara orașelor în condiții insalubre: „Deoarece legile imperiului îi opresc să locuiască în orașe înconjugate cu ziduri, dându-le azil numai într-o mică parte din târguri, locuințele lor sunt într-un totuș ca niște peșteri. Eu am vizitat una și nu am găsit decât un strat de frunze uscate pe pământ, în loc de pat, o legătură de ceapă atârnată și o scândurică prinsă de perete cu cuie de lemn, de care atârnavă câteva străchini de pământ. Viața rătăcitoare și nesigură pe care o duc îi face indiferenți la așezarea statornică undeva, oriunde ar fi”. Se îndeletniceau îndeosebi cu fierăria, cu strânsul aurului din nisipurile râurilor, fiind foarte buni muzicieni. De cele mai multe ori se găseau în afara legalității: „Viciul, care domină la cei mai mulți, este

⁶¹ Idem, *La verità sulla questione degli israeliti in Romania*, Roma, 1879, p. 17–18.

⁶² Lorenzo Valerio, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 339.

⁶³ Marco Antonio Canini, *Vingt ans d'exil*, și urm., p. 241–253.

⁶⁴ Alexandru Marcu, *op.cit.*, p. 169

acela de a voi să trăiască gratis dacă pot, folosind singurul lor capital de înșelăciune sau de iuțală de mână. Chiromancia, adică prezicerea viitorului după cercetarea liniilor din podul palmelor sau după semnele de pe unghii și tot astfel interpretarea fericită a viselor este știința lăsată pe seama femeilor; rolul copiilor este ca atunci când se strânge multă lume în cerc în jurul lor și când țăranii stau cu gura căscată la acele scamatorii, să le fure din buzunar batista, să se strecoare în grajd sau în cotet ca să fure purcelul, gâsca, găina sau cel puțin ouăle”⁶⁵. Caronni amintea de legislația din timpul Mariei Tereza și al lui Iosif al II-lea, prin care s-a încercat disciplinarea lor, fără rezultat însă⁶⁶. În a doua jumătate a secolului nu mai apar referiri atât de numeroase privitoare la țișani, poate și pentru că robia fusese desființată în principate în deceniul șase.

Etniile dobrogene au fost descrise de Bruto Amante, care după ce arăta statistica acestora, povestea cu farmec amănunte din viața cotidiană a lipovenilor, turcilor și tătarilor. Se oprea îndeosebi asupra obiceiurilor turcilor din satul dobrogean Palazu, care trăiau în case cu un singur cat, fără ferestre și cu pereții acoperiți de covoare, ca semn al bogăției. Își țineau femeile departe de ochii celorlalți bărbați și erau mari consumatori de hașiș⁶⁷.

Clasele sociale zugrăvite de călătorii italieni din prima jumătate a secolului al XIX-lea erau boierii și țăranii. Geymet și Zanelli explicau structura clasei boierești. Primul scria că „boierii se împart în două clase, și anume în primul și al doilea ordin, după avere și funcții” și încerca a delimita atribuțiile fiecărui titlu boieresc⁶⁸, iar Zanelli descria modul de viață al boierilor : „Boierii sunt excesiv de avizi după lux, le place să aibă multe livrese frumoase și fac mare risipă de bogăție... Așa că între ei e veșnic un fel de întrecere, isprăvită în cele din urmă prin sărăcia și decăderea lor în mizerie”⁶⁹. La fel de critic se arăta și Geymet, ce surprindea deprinderile orientale ale clasei superioare: „ei sunt îmbrăcați în stil oriental și petrec ore întregi așezați, cu picioarele încrucișate, fumând pipă. Cei mai mulți dintre ei maimuțăresc moda pariziană și sunt înclinați spre toate extravagantele luxului. Jocul de cărți este o patimă generală în special a boierilor din Țara Românească”⁷⁰.

Călătorii italieni ce au peregrinat prin principate în prima jumătate a secolului, n-au analizat raporturile dintre țărani și boieri. Nici Caronni nu excela într-o astfel de analiză, având în vedere că frecvența înalta aristocrație maghiară din Transilvania, iar acest lucru devenea evident atunci când descria comportamentul violent al țăranilor din timpul răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan sau înclinația lor spre indolență și hoție. În a doua jumătate a secolului italienii au

⁶⁵ Vezi Felice Caronni, *Călători străini...*, serie nouă, vol. I, p. 578–580.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 582.

⁶⁷ Vezi Bruto Amante, *Ovidiu în exil (Ovidius in Exile)*, București, 1885, p. 36–38.

⁶⁸ Vezi Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 737.

⁶⁹ Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 170.

⁷⁰ Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 738.

devenit sensibili la modalitățile de rezolvare a problemei agrare din România. Se remarcă în acest sens analiza făcută de Giuseppe Grabinsky. Este unul dintre puținii călători care au făcut o prezentare a relațiilor dintre moșieri și țărani scriind: „problema agrară reprezintă una dintre cele mai grave probleme care ar trebui rezolvate de oamenii politici români”⁷¹. Prezenta succint statutul țăranilor dependenți din prima jumătate a secolului, iar apoi se oprea asupra reformei din 1864, accentuând limitele acesteia. Neîmproprietărirea tuturor categoriilor de țărani, lipsa mijloacelor financiare, a inventarului agricol, fărâmițarea continuă a proprietății țărănești au dus la instaurarea unei stări de continuă nemulțumire în lumea satului, lucru care s-a manifestat prin răscoalele țărănești din primăvara lui 1888. Grabinsky descria sărăcia țăranilor, care trăiau ca la începutul secolului în bordeie și mâncau mămăligă din porumb alterat, arătând că „țăranul român este într-adevăr cel mai năpăstuit din toată Europa”⁷².

O observație comună călătorilor italieni era aceea că în principate, mai târziu România, lipsea clasa de mijloc compusă din elemente autohtone. Canini scria că majoritatea negustorilor și întreprinzătorilor erau străini⁷³, iar Grabinsky sesiza că „această țară se găsea în aceeași situație ca Rusia și statele balcanice, îi lipsea o clasă medie, o burghezie instruită, clasă care se găsește în toate țările occidentale”. Era evident o exagerare, dar stadiul de înapoiere economică a spațiului românesc, care trecea la faza revoluției industriale abia în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, era o realitate ce se regăsea și în structura socială a țării.

Mediul urban și cel rural sunt două spații în care se regăsesc contradicțiile sociale specifice societății românești. Ne propunem să surprindem percepția călătorilor italieni asupra capitalelor – București, Iași –, a orașelor-porturi dunărene și maritime – Galați, Brăila, Constanța – și a câteva orașe din Transilvania și Banat, paralel cu prezentarea lumii rurale zugrăvite în relatările de călătorie. Oare care era reacția italienilor în fața orașelor românești? Ce sentimente încercau cei veniți din tărâmul unei civilizații citadine și caracterizați de acel idealism activ definit de Ramiro Ortiz drept trăsătura esențială a spiritului italic, cei care nu uitau „niciodată soliditatea pentru frumusețe”?

Sosit la Iași, Valerio sesiza exotismul societății aflată la granița dintre obiceiurile orientale și cele occidentale: „aici ești în Orient din cauza distanței mici față de Constantinopol și a lungii stăpâniri otomane, care a introdus obiceiuri orientale și care, împreună cu cele europene, alcătuiesc cel mai straniu și ridicol amestec pe care îl poți vedea. Vezi un domn elegant, îmbrăcat franțuzește, plimbându-se într-o trăsură și de partea cealaltă cu picioarele încrucișate, cu o figură severă, un turc ce își fumează cu gravitate pipa și numără boabele din rozariu”⁷⁴. Dacă Valerio sesiza amestecul Orient – Occident, prezent în capitala Moldovei, Zanelli remarcă „aspectul de sat mare al Bucureștiului”, care se afla în

⁷¹ Giuseppe Grabinsky, *op. cit.*, p. 121–122.

⁷² *Ibidem*, 123.

⁷³ Vezi Marco Antonio Canini, *Vingt ans d'exil*, și urm., p. 157.

⁷⁴ Lorenzo Valerio, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 338.

concepția sa la granița dintre urbanismul oriental și cel occidental: „luând ca model acest oraș, poți fixa limita dintre orașele orientale și cele occidentale; deoarece Bucureștii au ceva și din primele și din celelalte, au cam 6 000 de case zidite pe unde a apucat fiecare, fără nici un plan, în așa neorânduială că, alături de un frumos palat vezi o magherniță de scânduri”⁷⁵. Abatele italian numea câteva dintre clădirile importante ale capitalei: palatul domnesc, turnul Colței, spitalul Brâncovenesc, clădirea Colegiului Sfântul Sava etc. Nu uita să compare frumoasa arteră din centrul orașului cu celelalte străzi pavate cu scânduri groase și lungi, pe sub care se scurgea apa insalubră, urât mirositoare. Din păcate hotelurile din București erau incomode, restaurantele – niște cafenele înnegrite de fumul sutelor de lulele, iar sălile de teatru – strâmte și insuficiente. Plăcute erau în schimb cele două grădini publice: Cișmigiu și Herăstrău, care erau asaltate zilnic de mulțimea atelajelor de lux ale boierilor⁷⁶. De fapt, majoritatea călătorilor sesizau mulțimea trăsurilor din București, iar Saint Marc Girardin compara locuitorii acestui oraș, parafrazându-l pe Swift, cu niște ființe fantastice, jumătate oameni–jumătate cai. Percepția călătorilor italieni despre capitală se nuanța spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Rămânea senzația de oraș aflat la granița civilizației orientale cu cea occidentală. Bruto Amante îl numea „vast bazar oriental și un spațiu ce absorbea civilizația franceză”, iar Roberto Fava, publicistul stabilit temporar pe malurile Dâmboviței, scria „este un oraș foarte frumos, poate fi considerat ca punctul de diviziune între Orient și Occident”⁷⁷. Amante era cucerit de aspectul de stațiune de vilegiatură al capitalei, de casele patriarhale, liniștite, înconjurate de verdeță, de străzile civilizate unde călătorul străin se afla în deplină siguranță. Este unul dintre puținii voiajori care se arată mulțumiți de ordinea publică a Bucureștiului⁷⁸. Noile clădiri, Academia, Muzeul de Antichități, Ateneul – descris cu admirație de Gubernatis în lucrarea sa, *La Roumanie et les Roumains*, apărută în 1898 –, opera, teatrul național, clădirea Băncii Naționale, palatele particulare alcătuiau împreună cu parcurile și arterele spațioase un aspect plăcut, sesizat de călătorii italieni de la sfârșitul secolului. Gubernatis descria strălucirea Curții regale române, farmecul, inteligența, blândețea, spiritul înclinat spre artă și frumos al reginei, cunoscută în mediile intelectuale ale timpului sub numele de Carmen Sylva. Marele filolog italian a participat, în scurtul timp petrecut în România, la multe evenimente mondene în care a fost impresionat de finețea, bunul gust, rafinamentul elitei politice și culturale din capitală. Asista încântat la un bal caritabil organizat la Teatrul Național din București, prilej de a descrie frumusețea și grația principesei Maria, seriozitatea principelui moștenitor Ferdinand, tânărul cuplu constituind în opinia sa o garanție pentru viitorul României⁷⁹.

Orașele-porturi Galați și Brăila se aflau la începutul dezvoltării lor urbane. În 1838, Geymet scria despre casele din Galați că erau construite din lemn și

⁷⁵ Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 158.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 160.

⁷⁷ Roberto Fava, *Amintiri din țările române*, și urm., p. 98.

⁷⁸ Vezi Bruto Amante, *La Romania illustrata*, și urm., p. 56–58.

⁷⁹ Vezi Angelo de Gubernatis, *op. cit.*, p. 34–35.

chirpici, străzile erau sinuoase, murdare, nepavate, pardosite cu scânduri sau grinzi „adevărate primejdii pentru trecători și prilejuri de accidente pentru cai”⁸⁰. La fel relatea și Nardi, care vizita Brăila și Galați în 1852. În primul oraș nu i s-a părut nimic interesant de vizitat: ulițele erau largi însă cu mult praf, casele mici, modeste. În Galați, care părea a fi mai animat și cu o viață comercială mai activă, unde vasele sarde le întreceau pe cele franceze, existau mulți străini. Plin de vervă Nardi descria clădirea ce adăpostea teatrul din localitate, o încăpere mică, care avea pe podea paie răspândite peste pământul gol, iar din loc în loc se aflau niște scaune lipite unele de altele, care-i supuneau pe spectatori la adevărate suplicii. Noaptea petrecută la un han, proprietatea unui venețian, i-a rămas în amintire datorită puricilor și a zgomotelor neîncetate făcute de câini, găini, porci. Singura oază de civilizație i s-a părut a fi eleganta biserică catolică, mică, dar bine proporționată⁸¹. Printre italienii celebri care au locuit pentru scurt timp la Brăila se numără și Arturo Graf. Din 1856 până în 1863, de la 8 la 15 ani, acesta a locuit împreună cu mama și frații la unchiul său, Gerolamo Bini, la Brăila. Revenea în 1871, pentru a părăsi definitiv orașul dunărean în 1874. În tinerețe lua lecții în particular cu Gian Luigi Frollo, căruia i-a păstrat o duioasă amintire. Amintirile lui Graf despre Brăila sunt pline de nostalgie: „Brăila era atunci un oraș semi-barbar, unde erau amestecați cu populația indigenă numeroși străini: greci, slavi din mai multe părți, turci, italieni. Nu avea nici eleganța nici comoditățile unui oraș civilizat sau al unuia care trece drept civilizat. Străzile nu erau pavate și singurul lucru care le delimita din când în când erau numai torențele provocate de ploaie. Erau cutureierate de câini înfometați, care hoinăreau alături de porci pe ulițele orașului. Iluminatul public consta în câteva felinare sparte, în care ardeau niște lumânări de seu... Apa se aducea în butoaie dintr-o groapă mocirloasă a fluviului și pentru a fi potabilă era filtrată de pietre de calcar, de unde se scurgea picătură cu picătură. Câmpia vastă și goală, care se întindea cât vezi cu ochiul în jurul orașului, nu avea alte drumuri decât cele făcute de căruțele care aduceau marfa în port. Nu existau încă trenuri. Cine dorea să se ducă la Galați pe uscat sau pe apă trebuia să traverseze Siretul pe un bac, neexistând pod. Cine dorea să meargă la București trebuia să se urce într-o căruță acoperită, de formă preistorică, la care se legau 10–12 cai, riscând să fie zdruncinat timp de 30 de ore”⁸².

Dintre orașele dobrogene, cel mai important era Constanța, descris de Amante și de Gubernatis. Primul compara portul maritim cu Livorno, fiind impresionat de mulțimea magazinelor și de cea a construcțiilor, care se ridicau într-un ritm amețitor, orașul devenind o renumită stațiune litorală⁸³. De Gubernatis îi

⁸⁰ Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 746.

⁸¹ Vezi Francesco Nardi, *op. cit.*, p. 32–33.

⁸² Dimitrie Bodin, *Precizări privitoare la legăturile lui Arturo Graf cu românii*, în „Revista istorică română”, București, vol. V-VI, 1935–1936, p. 206–207.

⁸³ Vezi Bruto Amante, *La Romania illustrata*, și urm., p. 223.

prevedea orașului o poziție strălucită: în „viitoarea confederație a Statelor unite balcanice, Constanța va juca rolul New York-ului”⁸⁴.

Sinaia, căruia castelul Peleş îi conferea o aură regală, Târgoviște, Cîmpulung, Curtea de Argeș au fost descrise de asemenea de italieni din a doua jumătate a secolului al XIX lea, care după cum se observă au poposit mai puțin în orașele din Moldova.

Orașele din Transilvania și Banat au fost descrise de Valerio, Caronni, Roberto Fava. Primul scria despre Timișoara că era capitala Banatului, vestită pentru rolul său de bastion al Ungariei în luptele cu turcii⁸⁵. Era un loc plăcut, locuit în cea mai mare parte de germani. Caronni în schimb, cu aplecarea sa spre enciclopedism, realiza descrieri amănunțite ale orașelor din Transilvania: Aiud – care avea o universitate calvină și un muzeu deosebit; Alba Iulia, ce impresiona prin zidurile sale, catedrala catolică și biblioteca episcopală; Sibiu, locuit de germani, care avea o așezare pitorească și se mândrea cu minunatul muzeu Brukenthal; Clujul, cel așezat într-un loc încântător, înconjurat de o câmpie bogată, unde se găseau proprietățile bine întreținute ale guvernatorului Transilvaniei, dintre care remarcă castelul de la Bonțida⁸⁶. Roberto Fava, în lucrarea sa *Amintiri din țările române*, apărută în 1898, descria frumusețea Brașovului, înnobilit de clădirea primăriei, de cea a Bisericii Negre, amintind cu această ocazie și diferitele etnii ce trăiau aici, rezultat al „vântului cald de Orient”, ce se simțea la poalele Tâmpiei. Este poate printre puținii călători italieni care simțeau influențele orientale în Cluj, despre care scria: „are câteva străzi formate din case albe și mici, întrerupte ici și colo de grădini, care-i dau aspectul unui mare oraș... Astfel nu de puține ori se întâmplă a vedea trecând pe străzile cele mai frecventate alături cu un strălucitor echipaj, o mică și umilă căruță, trasă de un bou... Prin aceste contraste Clujul are un aspect oriental”. Fava evoca plin de respect și eforturile episcopilor uniți din Blaj de a transforma orașul într-un focar de cultură⁸⁷.

Imaginea dezolantă a satelor din Câmpia Română este o constantă a relatărilor de călătorie. Ilustrul călător francez Xavier Marmier scria despre sărăcia cronică ce caracteriza societatea românească, și care coexistă cu luxul opulent: „Am fost adeseori în alte călătorii înduișat de existența oamenilor nordului, dar niciodată în munții Norvegiei, în insulele din Oceanul Înghețat n-am văzut o sărăcie atât de profundă și resemnată. Aceasta există în toată Țara Românească, în orașe ca și în sate, la Giurgiu, în apropierea locuinței negustorilor, la București, la poarta mărețelor edificii locuite de boieri”. Francesco Nardi, curios să cunoască obiceiurile acestui popor ale căror trăsături îi amintea de romanii din Trastevere, intră în locuința unor țărani din Mehedinți. Era un bordei săpat în pământ, cu o singură cameră afumată, care îndeplinea mai multe funcții: bucătărie, dormitor, grânar, locuință pentru animale⁸⁸.

⁸⁴ Angelo de Gubernatis, *op. cit.*, p. 152.

⁸⁵ Vezi Lorenzo Valerio, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 337.

⁸⁶ Vezi Felice Caronni, *Călători străini...*, vol. I, serie nouă, p. 585–590.

⁸⁷ Vezi Roberto Fava, *Amintiri din țările române*, și urm., p. 35–39.

⁸⁸ Vezi Francesco Nardi, *op. cit.*, p. 22.

În Transilvania locuința țărănească părea mai bine împărțită, conform informațiilor lui Caronni: „Casele românilor sunt meșterite din trestie amestecată cu paie și lipite cu lut. Cel care poate face mai multe, le împletește din nuiele de gard între prăjini de salcie înfipte vertical și le tencuiește după felul nostru, ceea ce redă destul de bine efectul pe care-l produc pereții obișnuiți de cărămidă. Tot din nuiele, dar fără tencuială, fac căminul, grajdul și hambarul de grâne, care constă din niște coșuri în formă de butoi împletit în jurul unor pari înfipti în pământ, metodă necostisitoare și rapidă și chiar singura cu putință acolo unde nu au materiale mai solide și nici mijloacele de a-și face rost de ele. În interior locuințele sunt împărțite cu simetrie și bună rânduială; fiecare îndeletnicire își are locul său, cum ar fi : lânărie, distilarea berii și a rachiului, bucătăria etc. O îngrăditură comună închide apoi deopotrivă casa, grădinița, curtea; și acolo unde se tem de vreun neajuns neașteptat datorită vecinătății cu pădurea, încearcă să-l întâmpine folosind o palisadă din trunchiuri de copaci despicați în lungime, așezați la rând și legați cu o îndoită legătură de salcie”⁸⁹. Peste ani, Fava descria admirativ gospodăria unui preot ortodox din Desmir, localitate de lângă Cluj. Era impresionat de curățenia, belșugul, ospitalitatea și încrederea pe care locuitorii satului o arătau față de străini⁹⁰.

Obiceiurile țăranilor, costumele naționale, folclorul sunt elemente descrise cu multă precizie de călători. Caronni relatează despre obiceiurile de nuntă și de înmormântare ale țăranilor din Transilvania. Aceștia se căsătoreau de tineri într-o ceremonie încărcată de gesturi rituale: „La nunțile ce se fac în toată legea, mirele se duce cu alaiul lui la casa miresei, dar rămâne la poartă. Este treaba nașului să o facă să iasă din casă și atunci mireasa, cu fața acoperită de vâl până la bărbie, își ia rămas bun cu plânsete și duiosie de la ai săi, se sărută cu oricine îi iese în cale, până ce a ajuns la altar. Aici preotul pune pe capul perechii o cunună de flori și ierburi frumoase mirositoare și o lumânare în mână și le pune inelul în deget cu diferite formule și binecuvântări. Atunci părinții aruncă bani mici de argint sau de aramă și ceea ce nu pot face acasă, răspândesc, împrăștiă un coș de fructe uscate și de nuci”⁹¹. Ceremonialul înmormântării era însă mult mai complex. Caronni nu condamnă, ci descrie cu obiectivitate pomenile din ziua înmormântării și pe cele din primul an: „E o datorie să se arate ce ritual grav și interesant practică românii cu privire la morții lor, căci cunoașterea lui e lămuritoare. Jalea și felul lor de a o arăta pentru soți și prieteni nu e ceva de mântuială sau de spoială”. Practicile legate de înmormântare aveau o tradiție veche, fapt sesizat de Caronni, ce amintea despre obiectele de cult descoperite în Transilvania⁹².

Costumul popular era descris de Amante, Fava, Gubernatis. Primul observa pe bună dreptate simplitatea și coloritul aparte al iilor și catrințelor purtate de

⁸⁹ Felice Caronni, *Călători străini...*, vol. I, serie nouă, p. 574.

⁹⁰ Vezi Roberto Fava, *op. cit.*, p. 67–68.

⁹¹ Felice Caronni, *op. cit.*, p. 576.

⁹² *Ibidem*, p. 577.

țărânci și remarca apetitul doamnelor din elită de a se îmbrăca la diferite ocazii în frumoase costume naționale⁹³. Același lucru îl amintea și Gubernatis, care o dădea de exemplu pe Carmen Sylva⁹⁴. Amante a avut ocazia de a fi oaspetele ministrului de justiție Anastase Stolojan și al frumoasei sale soții, Olga, la bogatul conac de la Herești⁹⁵. Aici a participat la o veselă serbare câmpenească, prilej de a cunoaște cântecele și dansurile populare românești: hora, brâul, bătuta, călușarii.

Relatările de călătorie mărturisesc și despre modul în care erau percepute instituțiile politice, juridice. Remarca lui Geymet din 1838 sintetiza imaginea italienilor față de aceste instituții, create pe baza Regulamentului Organic: „aceste instituții nu datează decât de curând și asemenea copilului care începe să meargă lipsit de putere [și] se împleticește, le lipsește aceea energie atât de necesară pentru a menține ordinea în toate ramurile administrației”⁹⁶. Noutatea instituțiilor impuse de Rusia împreună cu sentimentul efemerității acestora, trăsătură constantă a politicii interne românești, nu crea un cadru propice pentru administrarea țărilor. Putem considera remarca lui Geymet drept o critică a „formelor fără fond” *avant la lettre*. Nesiguranța guvernanților explica instaurarea corupției în administrație și justiție. Lucrul era sesizat tot de Geymet, care aducea exemple concrete de corupție din rândurile judecătorilor. Viceconsulul sard conchidea „în aceste țări domnește arbitrarul”. Corupția era descrisă și de Canini, cauza acesteia fiind lipsa de educație a clasei politice. Canini își exprima nădejdea că generațiile tinere școlite în Occident, vor aduce de acolo nu numai luminile științei, dar vor învăța ceva din marile calități ale popoarelor francez, italian, german⁹⁷. Din 1866 călătorii italieni se confruntau cu noi realități politice în România. Eduardo Gioia descria entuziast modernizarea instituțiilor românești, pornind de la Constituția din 1866, pe care o considera una dintre cele mai liberale din Europa⁹⁸. Prezenta guvernului italian instituția parlamentară, legea electorală și făcea ample referiri la libertatea presei. O cu totul altă opinie o avea Grabinsky, care în analiza sa asupra clasei politice românești continua pe linia începută de Geymet și sesiza același apetit pentru „forme fără fond”: „există în România o mare distanță între popor și conducători... nu poate fi un adevărat progres într-o națiune, dacă nu iau parte la el toți. Poți să tot decretezi o constituție după modelul aceleia din Belgia, poți să faci legi potrivite cu principiile științei și ale progresului, precum și să cheltuiești sute de milioane ca să construiești șosele și căi ferate, ca să întemeiezi Universități și școli, dacă toată țara nu participă la această mișcare, va rezulta o civilizație fictivă”⁹⁹. Singura instituție a statului care era zugrăvită în culori optimiste era armata. Atât Geymet, cât și Zanelli surprindeau noua organizare a armatei după model rusesc. „Acești soldați sunt în cea mai mare parte oameni chipeși și bine echipați, trec drept curajoși, în

⁹³ Bruto Amante, *La Romania illustrata*, și urm., p. 82–83.

⁹⁴ Vezi Angelo de Gubernatis, *op. cit.*, p. 121.

⁹⁵ Vezi Bruto Amante, *La Romania illustrata*, și urm., p. 81.

⁹⁶ Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 736.

⁹⁷ Vezi Marco Antonio Canini, *op. cit.*, p. 157.

⁹⁸ Vezi Eduardo Gioia, *op. cit.*, p. 48–49.

⁹⁹ Giuseppe Grabinsky, *op. cit.*, p. 112.

special muntenii, și printre ei se disting în această privință cei originari din părțile muntoase ale Țării Românești” – leagănul pandurilor lui Tudor Vladimirescu¹⁰⁰. Admirația față de armata română rămânea neschimbată de-a lungul secolului, mai ales după participarea la războiul de independență. Canini, care a fost reporter pe frontul balcanic în 1877–1878, era impresionat de curajul soldaților români.

Evenimentele politice care au marcat epoca renașterii naționale: revoluția de la 1821, cea de la 1848–1849, Unirea principatelor, locul spațiului românesc în jocul diplomatic al marilor puteri sunt prezente în relatările de călătorie.

O relație mai puțin cunoscută despre evenimentele din 1821 este cea semnată de Giuseppe Maria Molajoni, intitulată: *Storia della rivoluzione di Bukarest del suo principio 20 gennaio 1821 scritta da Giuseppe Molajonni sacerdote passionista, missionario apostolico e vicario generale di Valachia*. Înainte de a povesti cele întâmplate în anul 1821, Molajoni descria relieful, principalele orașe, organizarea administrativă a Țării Românești. Începea nararea evenimentelor odată cu moartea lui Alexandru Suțu, un asasinat pus la cale de medicii greci, nemulțumiți de atitudinea principelui față de mișcarea de eliberare inițiată de Alexandru Ipsilanti. Este limpede că sacerdotul italian nu a înțeles specificul național al mișcării și nici poziția lui Tudor Vladimirescu, pe care îl acuza de ambiția de a se urca pe tronul domnesc. Prelatul era adeptul unui regim sigur, în care autoritatea domnească să se impună tuturor tulburărilor. Ceea ce impresionează în relatare este evocarea sinceră a spaimei ce a cuprins populația capitalei după moartea domnului. Fuga din oraș a boierilor, consulilor, panica la vestea apropierei oștilor lui Vladimirescu și Ipsilanti, dezordinile provocate de panduri odată cu intrarea lor în oraș, haosul administrativ, corupția, jafurile la care erau supuși simplii trecători, abuzurile comise de armata otomană din momentul cuceririi capitalei, asasinarea lui Sava, toate alcătuiesc un tablou ignorat de istoricii evenimentului¹⁰¹.

Perioada principilor regulamentari era evocată de Geymet și Zanelli. Viceconsulul sard îl considera pe Mihail Sturdza drept „avar”, filorus, iar pe Alexandru Dimitrie Ghica, liberal¹⁰². Aceeași percepție o avea și abatele italian, care îl considera pe domnitorul muntean un „iubitor al artelor și al literelor”¹⁰³.

Situația țărilor române în timpul revoluției de la 1848–1849 era surprinsă de consulul de la Galați, Francesco Mathieu, în raportul acestuia către guvernul torinez, din februarie 1849. Se analiza „revoluția politică din Țara Românească”, organizată de „Eliade și de către tinerii boieri, care s-au întors de la Paris și au incendiat străzile Bucureștiului cu promisiunile zilei de 24 februarie”. Eșecul revoluției din Țara Românească putea fi explicat, în concepția consulului, prin trei elemente ce țineau de dezvoltarea economică a provinciilor și de mentalitatea locuitorilor: 1. concepția radicală „prea democratică” a liderilor revoluționari, care se afla în dezacord cu lipsa de educație politică și civică a majorității populației; 2.

¹⁰⁰ Vezi Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, vol. III, serie nouă, p. 737; Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 165.

¹⁰¹ Vezi Dimitrie Găzdaru, *op. cit.*, p. 261–267.

¹⁰² Vezi Bartolomeo Geymet, *Călători străini...*, III, serie nouă, p. 737.

¹⁰³ Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 168.

prezența unei boierimi puternice, interesată în menținerea privilegiilor economice și politice; 3. neîncrederea românilor în guvernul provizoriu. În concluziile raportului, ce încep cu reproșul mascat potrivit căruia „cabinetele occidentale au neglijat prea mult aceste frumoase provincii”, consulul pleda pentru constituirea unui stat național: „un pic de ajutor al Porții, un pic de propagandă pentru cauza română... ceva ajutor în bani și arme pot face să renască de la Prut pe coastele Carpaților, sub sceptrul unui prinț ereditar ales de români din țara lor sau din alte Case regale europene, un regat constituțional român, centru puternic de atracție pentru Bucovina, Basarabia și chiar pentru Transilvania”¹⁰⁴.

Unirea principatelor era evocată de Marc Antonio Canini. Acesta a poposit doi ani în București (1857–1859), timp în care a asistat la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza pe tronul Principatelor Unite, a editat o publicație despre războiul franco-austro-sard din 1859, a inițiat un institut științific, a tradus literatură italiană. Era de acord cu formarea statului român, dar nu era un admirator al lui Cuza, pe care îl considera o persoană superficială, lipsită de simțul istoriei. În epocă, venețianul milita pentru constituirea unei confederații dunărene, a uneia bizantine, iar din unirea acestora urmau să rezulte Statele Unite ale Orientului, o barieră împotriva panslavismului, pe care îl considera adevăratul pericol pentru Europa. Principatele aveau în aceste proiecte un rol important¹⁰⁵.

Nihil sine deo, deviza Casei regale, îl îndemna pe Amante să mediteze în lucrarea sa la religiozitatea poporului român. Nu se îndoia de credința acestuia, concretizată în numărul mare de biserici, în gesturile zilnice făcute de creștinii ce treceau prin fața așezămintelor religioase, însă prezenta și opiniile lui Mihai Obedenaru și Bogdan Petriceicu Hasdeu, care susțineau că poporul român era mai degrabă superstițios decât religios. Filoromânul nu uita să sublinieze toleranța religioasă a românilor, realitate ce nu trebuia confundată cu indiferența față de celelalte culte¹⁰⁶.

O relatare deosebit de importantă pentru înțelegerea relațiilor dintre ortodocși și catolici din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea este cea a dominicanului Vincenzo Vannutelli – o personalitate a lumii catolice. Printre alte funcții, acesta a fost delegat apostolic în Constantinople și vicar apostolic al patriarhatului latin din orașul de pe malurile Bosforului. Mai mult, a ajuns cardinal și decan al Sacrului colegiu al cardinalilor¹⁰⁷. Era un bun cunoscător al Bisericii orientale pe care a încercat s-o cunoască personal prin numeroase călătorii la Ierusalim și Muntele Athos, în Grecia, Serbia, Albania, Muntenegru, Rusia. Cele două călătorii ale sale în România vor fi descrise în: *Uno settimo sguardo all Oriente. Le rive del Danubio nel millenario di San Metodio*, Roma, 1885 și *Un quattordicesimo sguardo all Oriente. I monti Carpati*, Roma, 1888. Scopul acestor vizite a fost acel

¹⁰⁴ Apud Raluca Tomi, *op. cit.*, p. 89–94.

¹⁰⁵ Vezi Marco Antonio Canini, *op. cit.*, p. 177.

¹⁰⁶ Vezi Bruto Amante, *La Romania illustrata*, și urm., p. 185–187.

¹⁰⁷ Date biografice despre Vincenzo Vannutelli se găsesc pe site-ul: <http://www.fiu.edu~mirandas/bios1889-iii.htm>.

de a căuta mijloacele de apropiere dintre cele două Biserici, cea ortodoxă și cea catolică. Mărturisea în prima lucrare că, dacă în trecut catolicii se mulțumeau să păstreze distanța față de ortodocși, vremurile se schimbau și cereau o anumită îngăduință față de aceștia, pentru a fi pregătită încet, încet marea operă de unire a celor două Biserici. Sentimentul pe care trebuia să-l aibă misionarii catolici era cel de compasiune nu de reprobare, pentru că populațiile erau victime ale schismei și nu vinovate de aceasta. Fără a avea accentele critice ale lui Domenico Zanelli, care îi considera pe preoții ortodocși ignoranți și imorali, Vannutelli percepea Biserica orientală ca pe un arbore sec, lipsit de sevă, de virtuți generoase, ca pe o frumoasă adormită, care își aștepta izbăvirea de la catolicism¹⁰⁸. Prima călătorie o făcea pe Dunăre până la Giurgiu, iar de aici cu trenul până la București, apoi iar pe Dunăre până la Galați. În București a fost impresionat de truda arhiepiscopului Ignazio Paoli, care ridicase catedrala catolică și fondase seminarul teologic, ce urma să pună bazele unei ierarhii catolice autohtone¹⁰⁹. Dominicanul se arăta impresionat de credința poporului român, care celebra cu ardoare sărbătoarea sfinților apostoli Petru și Pavel¹¹⁰. Cu mult interes Vannutelli vizita cele două mari mănăstiri de lângă capitală: Pasărea – de călugărițe – și Cernica – de călugări. Primit cu ospitalitate în ambele așezăminte monahale, remarcă frumusețea construcțiilor de inspirație bizantină, pictura interioară și exterioară, fiind impresionat de scena Apocalipsei de la Cernica¹¹¹. A asistat la slujba religioasă de la Cernica și a descris cum a bătut toaca la această din urmă mănăstire. Prima călătorie s-a terminat la Galați, prilej folosit pentru a relatea despre biserica catolică din oraș și despre misiunea franciscanilor¹¹². În a doua călătorie, Vannutelli a vizitat Iașul, iar amănunțitele descrieri ale bisericilor din fosta capitală a Moldovei mărturisesc despre admirația sa față de aceste construcții. A călătorit până la Agapia și Văratec, marile mănăstiri de călugărițe, fiind impresionat de numărul acestora: 300–400, de bogăția, curățenia, ospitalitatea desăvârșită a maicilor¹¹³.

„Idealul lor, în fața puterii absorbante a slavilor și a ostilității maghiare este mereu Roma și civilizația latină”, spunea unul dintre cei mai străluciți filologi ai epocii, Napoleone Caix, într-un dens studiu apărut în „Nuova Antologia” din 1878¹¹⁴. De remarcat că în iarna lui 1879 filologul se afla la București, pentru a-și prezenta ipotezele. Aducând argumente din lucrări ale filologilor germani, italieni, români, Caix conchidea argumentând latinitatea limbii române: „gramatica în cea

¹⁰⁸ Vezi Vincenzo Vannutelli, *Un settimana sguardo all'Oriente. Le rive del Danubio nel millenario di San Metodio*, Roma, 1885, p. 259.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 263.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 261.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 274–285.

¹¹² *Ibidem*, p. 293.

¹¹³ Vezi Agnese Silvestri, *Călătoriile prin România de prin 1870 ale călugărului catolic Vannutelli*, în „Ramuri”, Craiova, 1922, 183–184.

¹¹⁴ Vezi Napoleone Caix, *I rumeni e le stirpe latine*, în „Nuova Antologia, scienze, lettere ed arti”, anno XIII, fasc. VII, 1 aprile 1878, p. 509–521.

mai mare parte latină, jumătate din lexic latin demonstrează că nucleul națiunii era compus din elemente romane, în timp ce marele număr de cuvinte slave demonstrează antica și continua influență pe care a avut-o stirpea slavă în țară, iar anumitele cuvinte comune cu albaneza mărturisesc despre vechiul popor al dacilor, care vor fi fost asimilați, dar nu distruși în întregime de romani”¹¹⁵. Caix nu era o personalitate științifică singulară în mediile culturale italiene, care să încerce să demonstreze originea latină a românilor. Giuseppe Mezzofanti, Giacomo Leopardi, Carlo Cattaneo, Niccolò Tommaseo au încercat să demonstreze caracterul latin al limbii române prin comparații cu limba italiană¹¹⁶. În spațiul românesc eforturile lui Ion Heliade Rădulescu sunt cunoscute. Toți călătorii italieni din secolul al XIX-lea, de la Caronni la de Gubernatis, sunt atașați ideii latinității poporului și a limbii române. Cel care a scris articole numeroase asupra acestei chestiuni a fost Canini, care încă din 1858, în polemică cu Ion C. Brătianu, publica *Studii istorice asupra națiunii române*. Exagerările întâlnite în lucrare, de pildă ideea că poporul român s-a format numai din coloniștii romani¹¹⁷, au fost recunoscute de venețian în altă lucrare a sa, de la senectute: *Prolusione al corso di lingua rumana alla scuola superiore di commercio*, apărută în 1884. Aici el scria despre aportul decisiv al elementului latin, dar nu excludea elementul dac și nici pe cel slav. Așa cum Roma imperială a dat viață poporului român, Roma papală l-a ajutat în lupta de emancipare prin educarea liderilor ardeleni uniți în colegiile sale¹¹⁸.

Este de înțeles interesul călătorilor italieni față de civilizația și cultura română, pe care le considerau proiecții ale latinismului în Orient. Ne propunem să prezentăm câteva considerații ale călătorilor italieni referitoare la învățământ, literatură, știință, artă. Abatele Zanelli, preocupat de educație (îi apăruse un studiu despre instrucția publică din Grecia) a relatat despre instituțiile de învățământ din Țara Românească. L-a impresionat dragostea de carte a celor umili: „spre lauda adevărului, voi spune că dragostea de învățătură se răspândește în această țară și ți-e mai mare dragul să vezi țărani vârstnici, îmbrăcați în dimie groasă, venind de la școală cu cărțile atârinate de gât cu o sfoară”¹¹⁹. Tot el remarcă existența colegiilor din București, Craiova, tendința tinerilor de a-și desăvârși educația în străinătate, dar și slabele rezultate ale elevilor de la Sfântul Sava, care nu erau pregătiți la nivelul cerut de societatea europeană. Date cuprinzătoare asupra sistemului de învățământ le găsim la Amante, care prelua statistici oficiale despre numărul de școli, de profesori, de elevi, descria organizarea învățământului public la sfârșitul

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 520.

¹¹⁶ Vezi Alexandru Marcu, *Romanticii italieni și românii*, în „Memoriile Secțiunii literare”, Seria III, Tom. II, mem. 2, București, 1924, p. 49 și urm.

¹¹⁷ Vezi Marco Antonio Canini, *Studii istorice asupra originii națiunii române*, București, 1858, p. 15.

¹¹⁸ Idem, *Prolusione al corso di lingua rumana alla scuola superiore di commercio*, Venezia, 1884, p. 7.

¹¹⁹ Apud Alexandru Marcu, *Un alt abate italian...*, și urm., p. 170.

veacului al XIX-lea, dar fără a analiza impactul acestuia asupra societății¹²⁰. În schimb găsim în lucrarea lui Amante informații cuprinzătoare asupra mișcării literare, științifice din România. Cunoaștem eforturile depuse de autor pentru a se documenta asupra vieții culturale române din bogata corespondență întreținută cu mai multe personalități ale spațiului românesc, corespondență care este în majoritatea ei inedită, aflându-se în secția de manuscrise a Academiei Române. Călătoria din 1884 i-a permis autorului să-i cunoască personal pe Grigore Tocilescu, Constantin A. Rosetti, Ion C. Brătianu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, iar informațiile culese i-au permis să contureze un tablou aproape complet al vieții culturale din România. Lucrarea sa poate fi considerată un dicționar al literaților, oamenilor de știință, oratorilor, artiștilor români, pentru că fiecare dintre ei sunt prezentați separat cu date biografice și amănunte privitoare la activitatea lor¹²¹. Remarcabilă era preocuparea lui Amante de a sublinia activitatea scriitorilor, printre care se aflau la loc de cinste Carmen Sylva, Dora D'Istria, Maria Chițu – traducătoarea primelor două părți din *Divina Comedie* –, Matilda Cugler, Veronica Micle etc¹²². Aceeași preocupare o va avea peste câțiva ani și de Gubernatis, ce creiona strălucirea cercurilor științifice din București, conferințele de la Ateneu, activitatea Academiei Române, fără a uita să amintească despre marea sa prietenă Dora D'Istria și despre „copilul minune” al literelor, care s-a stins devreme, îndoliind cultura română: Iulia Hasdeu. În general referirile călătorilor italieni sunt apreciative, majoritatea remarcând ușurința românilor de a învăța limbi străine, predominante fiind franceza, germana și mai puțin italiana, rusa, greaca. În lucrările lor au încercat să demonstreze apropierea dintre italiană și română prin publicarea unor texte bilingve, de la poezii populare, cazul lui Amante și Canini, până la imnul *Deșteaptă-te române*, pe care Fava l-a introdus în cartea sa despre români.

Nimic din ceea ce era românesc nu le-a fost străin călătorilor italieni din secolul al XIX-lea. De profesii diferite, cu cele mai diverse profile educaționale, au perceput spațiul românesc cu nuanțe și profunzimi specifice unor occidentali obișnuiți cu regulile și principiile unei societăți bine structurate, tulburați de amestecul inedit al latinității îmbrăcate în veștminte slave, la care se adăuga inefabilul farmec oriental. Unii dintre ei s-au mulțumit cu notații trecătoare, „impresioniste”: Giorgio Smancini, Lorenzo Valerio, alții au încercat să explice structurile sociale și politice: Canini, Grabinsky, alții au lăsat scrieri admirative, pline de amicitie față de poporul care urma să se alăture celorlalte popoare într-un destin comun european: Gioia, Amante, de Gubernatis, Fava; alții au încercat să înțeleagă, să se aproprie, să comunice pe deasupra diferențelor religioase: Vannutelli. Poate conștient sau nu, toți aveau în suflet respect pentru „acea vastă umanitate risipită pretutindeni, acel etern uman umplând toate spațiile în care oricine își lasă partea fie cât de mică”.

¹²⁰ Vezi Bruto Amante, *La Romania illustrata*, și urm., p. 166–169.

¹²¹ *Ibidem*, p. 137–147.

¹²² *Ibidem*, p. 215–220.

ITALIAN TRAVELLERS ON THE ROMANIAN SOCIETY IN THE 19TH CENTURY

Abstract

This article intends to present the impressions of seventeen Italian travellers on the 19th Century Romanian society. Coming from different social and professional backgrounds, they have all noticed several aspects material and spiritual existence as well. Thus, they wrote about economical and political changes, popular beliefs and common behaviour. They stressed the differences between the Romanian and Western societies, for instance the absence of a local middle class, the lack of interest for the exploitation of natural resources or the significant corruption.